

Zygmunt Łempicki jako badacz stylu

BARBARA BOGOŁĘBSKA

(Łódź)

Zygmunt Łempicki (1886-1943) był reprezentantem przełomu antypozytywistycznego w polskiej humanistyce. Interesował się filozoficznymi podstawami nauki o literaturze, metodologią nauk humanistycznych, ontologią. Jego bogaty dorobek obejmował m.in. zagadnienia: osobowości twórczej, teorii prądów kulturalnych i literackich, historii i teorii nauki o literaturze, historii wychowania i dydaktyki

Opinie na jego temat są zróżnicowane. Zdaniem Romana Ingardena Łempicki nie opracował zwartej teorii dzieła literackiego czy literatury (Ingarden 1966). Jerzy Kmita stwierdził, że Łempicki w każdej niemal swej pracy teoretycznej był zwolennikiem innego programu literaturoznawczego. Z kolei według Zofii Mitosek stworzył on teorię stylu artystycznego (Mitosek 1967). Spróbujmy zweryfikować te sądy, rekonstruując Łempickiego sposób pojmowania stylu i stylistyki.

1. Wypowiedzi o stylu i stylistyce

Poznawcze rozstrzygnięcia w interesującym nas zakresie znajdujemy najwcześniej w powstałych w l. 1912-1918 recenzjach: uniwersyteckiego podręcznika Ernsta Elstera – *Prinzipien der Literaturwissenschaft*, którego 2. tom poświęcony był stylistyce (Łempicki 1912) i rozprawy Kazimierza Wóycickiego – *Jedność stylowa utworów poetyckich* (Łempicki 1914). W l. 1919-1920 badacz opublikował dwie znaczące rozprawy: *Zasadnicze problemy współczesnego językoznawstwa* (Łempicki 1919-1920) i *W sprawie uzasadnienia poetyki czystej* (Łempicki 1920), zaś w l. 1930-1937 ogłosił prace: *Drogi i cele współczesnej stylistyki* (Łempicki 1930) oraz *Zagadnienie stylu* (Łempicki 1937). Zauważyć także wypada, iż problematykę stylistyki niemieckiej podejmował badacz na seminarium germanistycznym w Uniwersytecie Warszawskim.

Pod wpływem Benedetta Crocego Łempicki łączył pojęcie stylu z kategorią wyrazu. Styl uznawał za modyfikację wyrazu, szczyt nauki o wyrazie. Był zwolennikiem ekspresywnej teorii sztuki i stylu. Uważał, że pokonanie teorii mimetycznej utorowało drogę teorii wyrazu.

Głosił postulat „odindywidualizowania” stylistyki, uznając, że twórcy ulegają ponadosobowym siłom w dziedzinie kształtu. Zjawisko stylu ujmował jako zmaganie się indywidualnej struktury psychicznej z siłą duchową świata. Łempicki powoływał się na Ulricha Leo, dla którego styl był jakby trójcą w jedności: utwór – poeta – ponadosobowe siły świata. Badacz miał za zadanie uchwycić siłę kształtującą styl. Z tym wiązało się pojęcie oryginalności stylu. Przejawiało się ono w wynalezieniu twórczego wyrazu w walce indywidualności i normy. Uważano, że obok psychiki twórcy w badaniach stylistycznych trzeba też uwzględnić sferę duchową. Styl nie jest bowiem zjawiskiem oderwanym od prądu, tendencji, epoki. Te poglądy były jakby odżywającym echem trwającego od starożytności sporu o charakter stylu: indywidualny czy społeczny. Przywołany przez Łempickiego George Buffon odrzucił w połowie XVIII w. odgórnie ustalony, idealny wzorzec stylu, wyrażając tym samym przekonanie o unikalności stylistycznej tekstu artystycznego. Łempicki wpisywał się więc w koncepcję indywidualizującą stylu, rozumianą jako ekspresja będąca wyrazem osobowości pisarza. Niekiedy czyniono nawet znak jedności między stylem a samymi autorami i ich psychiką. XX-wieczni znawcy stylistyki – Karl Vossler i Leo Spitzer, których prace Łempicki znał i cytował, styl pojmowali jako indywidualne użycie języka, uzus, w myśl powiedzenia – „ile indywiduów, tyle stylów”. Metoda indywidualizująca (idiograficzna) w badaniu stylu, za którą opowiadał się Łempicki, miała zastąpić dawną – generalizującą.

W myśl poglądów Łempickiego stylistyka – podobnie jak poetyka czysta była nauką autonomiczną. Dotąd traktowano ją jako dziedzinę pomocniczą ogólnej teorii i historii sztuki, teorii i historii literatury. Stylistyka teoretyczna była podstawą praktycznej. Łempicki uważał, iż trzeba stworzyć nowy system kategorii stylistycznych, wiele z nich bowiem przejęła stylistyka z retoryki starożytnej. Właśnie dzięki retoryce w analizie stylistycznej podjęto obiektywny opis środków wyrazu. Badacz miał świadomość faktu, iż terminy techniczne nie wyjaśniają istoty zjawisk stylistycznych.

Ówczesną fazę rozwoju stylistyki nazwał Łempicki „filozoficzną”, „dynamiczną”. Wcześniejszymi etapami – jego zdaniem – były: stylistyka normatywna (użytkowa, praktyczna) i teoretyczna (opisowa). Stylistyka „dynamiczna” stanowiła – zgodnie z ustaleniami Łempickiego – przeciwieństwo formalnej nauki o stylu, ujmującej zagadnienie statycznie. Aktualna faza rozwojowa stylistyki obejmowała dociekania nad istotą stylu i stanowiskiem stylistyki w systemie nauk. Według Łempickiego na początku XX w. stylistyka nawiązywała do retoryki (tzn. koncentrowała się na poetyckim zdobnictwie), później natomiast związano ją z psychologią (np. Ernst Elster oparł ją na psychologii Wilhelma

Wundta). Tymczasem psychologia – jak twierdził Łempicki – nie oddawała stylistyce żadnych usług. Zjawisko stylu nie jest tworem formalnym – jak zwykło się go traktować – lecz jest działaniem, akcją, siłą, energią przejawiającą się w kształcie lub poprzez kształt. Poglądy te zbliżone są do sądów Ernsta Otto i Wilhelma Humboldta, ujmujących języka jako działanie. Dynamiczne widzenie kategorii stylu znajdujemy współcześnie wśród badaczy niemieckich uznających styl za jakość historycznie zmienną, wciąż na nowo rekonstruowaną (por. Maku-chowska 1996).

Łempicki głosił też postulat „egzystencjalnego” ujęcia stylu, podobnie jak Hermann Pongs i Ulrich Leo. Pozostawał także pod wpływem filozofii egzystencjalnej Martina Heideggera. Egzystencjalistyczną koncepcją stylu reprezentował też Kazimierz Wyka, autor artykułu *O badaniu stylu w powieściach* (Wyka 1939) i pracy *Stylistyka polska* (Wyka 1948).

Od Leo Spitzera i Hansa Sperbera przejął Łempicki kolejne hasło: „Motiv und Wort”. Wyrastało ono z założenia o odpowiedzialności między cechami językowymi a elementami treści. Były to np. związki między stylem a filozofią twórcy. Styl poprzez kształt docierał do zawartości, od słowa przechodzono do motywów.

Łempicki podzielał ideę tzw. „wyższej matematyki stylu” (według określenia Oskara Walzla), tzn. pogląd, iż styl może się przejawiać nie tylko w samym języku, ale i w elementach wyższego rzędu. Należały do nich: tektonika (pojęcie Heinricha Wölfflina), kompozycja i symetria. Analiza tych jednostek była charakterystyczna dla teorii strukturalnych. W międzywojniu poglądy takie głosili m.in. Michaił Bachtin, a z polskich badaczy – Dawid Hopensztand, Kazimierz Wóycicki i Kazimierz Budzyk, poddający analizie mowę zależną, niezależną i pozornie zależną; dialog i monolog; opis i opowiadanie. Podobny krąg zainteresowań odnajdujemy w dokonaniach wielu współczesnych teoretyków literatury: Aleksieja W. Cziczerina, Františka Miko, Wiktora Winogradowa, Janusza Sławińskiego, Michała Głowińskiego i Henryka Markiewicza. Jerzy Paszek obok logo- i fonostylistyki wyróżnia tzw. ideostylistykę, tzn. stylistykę treści i idei, czyli: mowę pozornie zależną, cudze słowo, słowa – klucze, stylizacje (zwłaszcza konstrukcyjną i tematyczną), aluzje literackie (Paszek 1974). Także reprezentanci stylistyki semiotyzującej podzielali opinię, iż nosicielem stylu w tekście jest nie tylko język, ale i temat, np. Maria R. Mayenowa. Jednak nie wszyscy stylistycy akceptują wyższe jednostki strukturalne stylu, tworzące ponadzdaniowe organizacje i ograniczają badania stylistyczne do fono- i logostylistyki, np. Aleksander Wilkoń i Teresa Skubalanka. Problematyka, o której mowa, potwierdza retoryczny związek *inventio, dispositio i elocutio* w stylistyce, mimo

iż uważano, że *res* to obszar *inventio, verba – elocutio*, zaś teren pośredni dla obu kategorii był domeną *dispositio*. Granice elokucyjności na pewno przekraczała składnia, metafora (metafora „inwencyjna”, duża metafora). Tzw. figury myśli należały do działu retorycznej inwencji – „miejsc oratorskich”. Styl wysoki odpowiadał podejmowaniu istotnych zagadnień treściowych.

Osobnym problemem w refleksji badawczej Łempickiego był postulat nieograniczania pojęcia stylu do języka literackiego. Myśl ta antycypowana była studiami Karla Vosslera i Lucjusza Komarnickiego, którzy wskazywali na efekty artystyczne osiągane przez zastosowanie w języku literackim mowy potocznej, gwar, żargonów czy barbaryzmów.

Łempicki jako teoretyk sztuki i kultury był przekonany o nierozłączności form kultury z wyrazem stylowym. Polemizując z poglądami Heinricha Wölfflina (Wölfflin 1962) twierdził, że określając styl epoki i kierunków, pomija się cechy indywidualne twórców. Tworzy się historię sztuki „bez nazwisk”, choć w sztukach plastycznych jest to możliwe bardziej niż w poezji. Zdaniem Łempickiego bowiem stylistyka pozostaje w związku z nauką o kulturze epoki, nadaje jej piętno. Dostrzegał też wagę wpływu czynnika narodowego na styl i prądy artystyczne. Uważał nadto, podobnie jak Kazimierz Wóycicki, iż historia języka i literatury stanowią nieodłączną całość i oznaczają historię stylu. Pozostając w kręgu ogólnoartystycznego kierunku w badaniach stylistycznych dodajmy, iż w pracy *Renesans, oświecenie, romantyzm* (Łempicki 1966, t.2) w ocenie romantyzmu posłużył się Wölfflinowskimi pojęciami: otwartość i nieskończoność, kontrastującymi z zamkniętą formą klasyczną. Określeniem „forma otwarta” nazwał sposób filozofowania myśliciela angielskiego oświecenia w pracy *Shaftesbury a irracjonalizm. Przyczynek do historii stylu nowszej filozofii* (Łempicki 1966, t.1). Odwołał się też do dwu innych kategorii szwajcarskiego badacza – tektoniczność i atektoniczność. Inspiracje te doprowadziły Łempickiego do stwierdzenia, iż kategorie przejęte ze sztuk plastycznych na określenie stylistycznego zdobnictwa nie oddają ducha języka, zaś w pracy *Drogi i cele współczesnej stylistyki* sprzeciwił się wręcz bezkrytycznemu przenoszeniu kategorii stylistycznych z zakresu sztuki do historii poezji.

Jedną z interesujących Łempickiego kwestii była analiza stylistyczna, stanowiąca element badania formy. W ujęciu teoretyka literatury dawna analiza będąca „służebnicą filologii”, stanowiła dodatek do charakterystyki dzieła i w ogóle badań historycznoliterackich. Tymczasem ważna jest nie rejestracja i opis dzieła, lecz wnikięcie w jego treść, zawartość, motyw. „Czynny” charakter stylu wymaga – zdaniem Łempickiego – takiej samej postawy krytyka – styloznawcy, którego z dziełem winna łączyć „zażyłość”.

Łempicki dostrzegł rolę stylistyki fragmentu i wariantów tekstu, kwestionując tym samym tezę Kazimierza Wóycickiego, iż najdoskonalej poznajemy styl artysty w skończonych dziełach. Fragment pojmował jako wyimek z większej całości, nie zaś formę literacką – krótki utwór prozą. Zwracał uwagę na to, iż stylistyka wariantów tekstowych może uchwycić pracę pisarza nad stylem, gdyż zestawia brudnopisy z ostateczną redakcją i śledzi zmieniające się środki autorskie.

2. Zainteresowania naukowe Łempickiego: inspiracje, wielość i ewolucja poglądów.

Łempicki asymilował zdobycze idiografizmu, tzn. myśl Wilhelma Diltheya, Friedricha Gundolfa, Wilhelma Windelbanda i Heinricha Rickerta, niektórym z nich poświęcił oddzielne rozprawy (Łempicki 1966, t.2). Podobnie jak oni traktował literaturę jako wyraz form świadomości ponadindywidualnej i psychicznych przeżyć twórcy.

Był reprezentantem „idealistycznej” wiedzy o stylu, zajmującej się „metafizyką”, „filozofią” i „psychologią” stylu. Filozofami idealistycznymi nazywał Karla Vosslera i Leo Spitzera. Z czasem Łempicki podjął polemikę z badaniami neofilologii idealistycznej, twierdząc, iż styl jest tu służebnicą psychologii i biografii. Łempicki początkowo pozostawał w kręgu oddziaływań Ernsta Elstera i Richarda Meyera, a więc estetyzująco-psychologizującej stylistyki, jednak począwszy od 1920 r. odrzucił psychologiczno-genetyczne stanowisko w poetyce na rzecz postawy antypsychologizującej, nigdy jednak nie wykluczał indywidualności twórczej. Podobnie jak Kazimierz Wóycicki w sposobie traktowania języka, przedmiotu i zadań poetyki badacz bliski był tendencjom strukturalno-pragmatycznym, o czym świadczą rozprawy *W sprawie uzasadnienia poetyki czystej* (Łempicki 1920) oraz *Pozytywizm, idealizm i neopozytywizm w historii literatury* (Łempicki 1966, t.2). Samo pojęcie „poetyki czystej” przejął od fenomenologów – Edmunda Husserla i Romana Ingardena, tworząc je na wzór „czystej logiki”. Inspiracje te z kolei zaowocowały w Łempickiego propozycji opisu i analizy struktury utworu pojętego jako autonomiczne dzieło sztuki. Łempicki nawiązywał też do prac Ferdinanda de Saussure’a i Charlesa Bally’ego, reprezentujących koncepcję lingwistyczno-emocjonalną.

Dorobek naukowy Łempickiego wciąż inspiruje badaczy współczesnych, np. echa jego poglądów znajdujemy u Rene Welleka i Austina Warrena w *Teorii literatury* (Wellek, Warren 1976) oraz u Juliana Krzyżanowskiego w *Nauce o literaturze* (Krzyżanowski 1984). Choć sporo jest „mozaikowości” w myśli lite-

raturoznawczej Łempickiego, jego refleksje stylistyczne, nawiązujące do rozległych kontekstów metodologicznych, są w wielu momentach nowatorskie, niezmiernie interesujące. W dzisiejszej refleksji badawczej odżywa kwestia indywidualizmu w sztuce: czy istnieje sztuka uniwersalna, czy tylko konkretni twórcy i ich przeżycia, poszczególne utwory; czy dzieło jest tworem indywidualnym, jednostkowym, niepowtarzalnym – czy też wspólnym, zbiorowym, uniwersalnym? Problem ten wraca współcześnie w pracach z kręgu indywidualizmu filozoficznego, badających ontologię jednostki. Spotkać tu można pogląd, iż w sztuce wartość dzieła wzrasta, jeżeli wyraża ono niepowtarzalny charakter twórcy. Sam Łempicki w pojmowaniu stylu oscylował między obiektywizmem (np. próba uzasadnienia obiektywnej egzystencji dzieła sztuki i jego struktury) a subiektywizmem) m.in. pogląd, iż styl tkwi w twórcy, nie w materiale).

Wielowątkowość myślenia o stylu i stylistyce, wielość nakładających się koncepcji w dorobku twórczym Łempickiego wskazuje, iż granice między nurtami badawczymi są płynne i nie można ich dokładnie od siebie oddzielić ani historycznie, ani pojęciowo. Próbom jednoznacznego określenia nie poddają się też np. poglądy Kazimierza Wóycickiego czy Stefanii Skwarczyńskiej. O tym, jak trudno jest wyznaczyć ściśle granice poszczególnych koncepcji świadczą słowa Łempickiego ze studium *Twórca i dzieło*: „Pozostając (...) nawet w płaszczyźnie najczystszej formalizmu, nie można negować wysiłku twórczego jednostki, a niepodobna go należycie zrozumieć bez wniknięcia w jej psychikę” (Łempicki 1966:347). W systemie poglądów Łempickiego na styl i stylistykę zauważyć można z jednej strony eklektyzm i asymilację, z drugiej zaś – polemizność wobec sądów i tez badaczy. Analizowane prace Łempickiego wnoszą wkład do rozwoju stylistyki jako autonomicznej dziedziny wiedzy.

Literatura

- Krzyżanowski J., 1984, *Nauka o literaturze*, wyd.3, Wrocław–Warszawa.
Łempicki Z., 1930, *Drogi i cele współczesnej stylistyki*, „Neofilolog” z.3, s.31-141.
Łempicki Z., 1912, rec.: E.Elster, *Prinzipien der Literaturwissenschaft*, „Pamiętnik Literacki”, s.364-367.
Łempicki Z., 1914, rec.: K. Wóycicki, *Jedność stylowa utworów poetyckich*, „Sprawozdania TNW”, z.2.
Łempicki Z., 1920, *W sprawie uzasadnienia poetyki czystej*, „Przegląd Filozoficzny”, s.171-188.
Łempicki Z., 1966, *Wybór pism*, oprac. H.Markiewicz, t.1. – *Studia z teorii literatury*, t.2, *Renesans, oświecenie, romantyzm i inne studia z historii kultury*, Warszawa (tu: wstęp R. Ingardena, *Z.Łempicki jako teoretyk literatury*, s.9-17).

- Lempicki Z., 1937, *Zagadnienie stylu*. - L. Spitzer, K. Vossler, W. Winogradow, *Z zagadnień stylistyki*, Warszawa, s. VII-XLVII.
- Lempicki Z., 1919-1920, *Zasadnicze problemy współczesnego językoznawstwa*, „Eos”, s. 73-108.
- Makuchowska M., 1996, *Niemiecka dyskusja o stylu*, „Stylistyka” V, s. 337-368.
- Mitosek Z., 1967, *Zygmunt Łempicki – sens niekonsekwencji*, „Studia Filozoficzne” nr 3, s. 191-201.
- Paszek J., 1974, *Stylistyka*, Katowice.
- Sauerland K., 1971, *O pojęciach teoretycznoliterackich Z. Łempickiego*, „Studia Estetyczne” 1971, t. 8, s. 153-171.
- Wellek R., Warren A., 1976, *Teoria literatury*, przekład pod red. M. Żurawskiego, Warszawa.
- Wolfflin H., 1962, *Podstawowe pojęcia historii sztuki. Problem rozwoju stylu w sztuce nowożytnej*, tłum. D. Hanulanka. Wrocław.
- Wyka K., 1939, *O badaniu stylu w powieściach*, „Nasz Wyrz” nr 3.
- Wyka K., 1948, *Stylistyka polska*, Kraków.

Zygmunt Łempicki Comme Théoricien du Style.

Cet article constitue uné épreuve pour vérifier les opinions sur Łempicki comme théoricien du style. On a choisi les plus remarquables citations théoriques de Łempicki de 1912 à 1937, dans le but de présenter sa méthode de compréhension du style et de la stylistique.

En outre, on a caractérisé les intérêts scientifiques de Łempicki, en attirant l'attention sur ses inspirations, la diversité et l'évolution de ses opinions.

Finalement, on a souligné la multiplicité des conceptions dans les oeuvres de Łempicki, qui a stimulé remarquablement le développement de la stylistique comme un domaine scientifique autonome.